

آسیب ها و پیامدهای ناشی از تجمل گرایی در صله رحم

معصومه بیگی^۱

چکیده

صله رحم به عنوان یک آموزه مهم دینی و اجتماعی در تقویت پیوندهای خویشاوندی و ایجاد همبستگی اجتماعی نقش بنیادین دارد. با این حال، گسترش فرهنگ تجمل گرایی در برگزاری دیدارهای خانوادگی و مراسم مرتبط، می تواند این سنت ارزشمند را با چالش های جدی مواجه سازد. پژوهش حاضر با رویکردی توصیفی-تحلیلی و مبتنی بر منابع کتابخانه ای، به بررسی آسیب ها و پیامدهای ناشی از تجمل گرایی در صله رحم می پردازد. یافته ها نشان می دهد که افزایش هزینه های مادی و انتظارات غیرضروری، منجر به کاهش تکرار دیدارها، ایجاد فشار اقتصادی به خانواده ها، شکل گیری مقایسه های نابرابر و در نتیجه تضعیف روابط خویشاوندی می شود. از منظر دینی، چنین پدیده ای با روح سادگی، قناعت و اخلاص در آموزه های اسلامی مغایرت داشته و می تواند زمینه فاصله گیری تدریجی از ارزش های اصیل را فراهم آورد. در نتیجه، بازتعریف الگوی برگزاری صله رحم بر پایه اعتدال و پرهیز از اسراف، ضرورتی اجتناب ناپذیر برای حفظ کارکردهای اجتماعی و معنوی این فریضه است.

واژگان کلیدی: صله رحم، تجمل گرایی، اسراف، آسیب اقتصادی، آسیب فرهنگی.

۱. بیگی، معصومه؛ طلبه سطح ۲، مدرسه علمیه فاطمه الزهرا، شهرستان داراب

صله رحم از آموزه‌های بنیادین اسلام و یکی از مؤثرترین راهکارهای تحکیم پیوندهای خانوادگی و اجتماعی به شمار می‌آید. این سنت الهی، ضمن تقویت روحیه همدلی و همبستگی، بستری برای انتقال معارف، حمایت متقابل و پیشگیری از انزوای فردی فراهم می‌آورد. با این حال، تغییرات فرهنگی و گسترش الگوهای مصرف‌گرایانه در عصر حاضر موجب شده است که بخشی از این تعاملات از مسیر اصیل خود فاصله بگیرد. پدیده تجمل‌گرایی در برگزاری مراسم دیدارهای خانوادگی - از جمله استفاده افراطی از تشریفات، تهیه هدایا و پذیرایی‌های پرهزینه - نه تنها موجب افزایش فشار اقتصادی بر خانواده‌ها می‌شود، بلکه در مواردی منجر به کاهش تمایل به دیدار، بروز حسادت، چشم‌وهم‌چشمی و حتی گسست روابط خویشاوندی می‌گردد.

یکی از منابع ارزشمند در حوزه بررسی صله رحم و آسیب‌های آن، کتاب «صله رحم در آموزه‌های اسلامی» تألیف مهدی محقق (انتشارات سمت، ۱۳۹۵) است. نویسنده در این اثر با تکیه بر آیات و روایات، جایگاه صله رحم را در اسلام تبیین کرده و به اختصار به برخی آسیب‌ها از جمله بی‌توجهی به دیدار خویشاوندان پرداخته است. با وجود جامعیت دینی کتاب، بحث درباره تجمل‌گرایی در صله رحم بسیار محدود بوده و کمتر به ابعاد اجتماعی و اقتصادی این پدیده پرداخته شده است. در حوزه پژوهش‌های علمی-پژوهشی، مقاله «تأثیر سبک زندگی بر تعاملات خویشاوندی در جامعه شهری» نوشته زهرا احمدی و همکاران (فصلنامه مطالعات فرهنگی، ۱۳۹۹) نمونه‌ای قابل توجه است. این مقاله با رویکرد جامعه‌شناختی، سبک‌های زندگی مدرن و تأثیر آنها بر دیدارهای خانوادگی را تحلیل کرده و نشان داده است که مصرف‌گرایی و تغییر الگوهای پذیرایی، روابط خویشاوندی را تحت تأثیر قرار می‌دهد. با این حال، موضوع تجمل‌گرایی به عنوان یک متغیر اصلی و ارتباط مستقیم آن با کاهش یا آسیب در صله رحم، به طور متمرکز بررسی نشده است.

امتیاز و نوآوری پژوهش حاضر در آن است که برای نخستین بار، تجمل‌گرایی را به صورت یک مسئله محوری در بستر صله رحم با رویکردی تلفیقی (دینی-اجتماعی) واکاوی کرده و علاوه بر تحلیل متون دینی، ابعاد اقتصادی، فرهنگی و روان‌شناختی آن را نیز به طور نظام‌مند بررسی می‌کند.

سؤالات تحقیق عبارتند از: مهم‌ترین آسیب‌های اقتصادی ناشی از تجمل‌گرایی در صله رحم کدام‌اند؟

آسیب‌های فرهنگی این پدیده چیست؟

از منظر آموزه‌های اسلامی، اسراف، تبذیر و تکلف بی‌جا رفتاری نکوهیده است که می‌تواند فلسفه اصلی صله رحم را که نزدیکی قلب‌ها و استحکام پیوندهاست، تضعیف نماید. بررسی علمی این چالش اجتماعی، ضمن آشکار کردن ابعاد گوناگون آن، امکان ارائه راهکارهایی برای بازگشت به سادگی و اعتدال در روابط خویشاوندی را فراهم می‌کند. بر این اساس، پژوهش حاضر با رویکردی تحلیلی، به واکاوی آسیب‌ها و پیامدهای ناشی از تجمل‌گرایی در صله رحم می‌پردازد و ضرورت بازنگری در سبک زندگی خانوادگی را یادآور می‌شود.

۱- مفهوم شناسی

معنای لغوی و اصطلاحی تجمل‌گرایی

کلمه "تجمل" از ریشه عربی "جَمَلَ" می‌آید که به معنای زیبایی، نیکویی و آراستگی است. پس، در اصل، تجمل یعنی چیزی که زیبا و آراسته باشد. وقتی می‌گوییم "تجمل‌گرایی"، یعنی تمایل و گرایش به این زیبایی و آراستگی.

اما در اصطلاح، تجمل‌گرایی یک قدم فراتر می‌رود و به معنای تمایل شدید و گاه افراطی به استفاده از اشیاء و سبک زندگی لوکس، گران‌قیمت و چشم‌نواز است. این تمایل اغلب با هدف نمایش ثروت، جایگاه اجتماعی، یا صرفاً لذت‌بردن از زرق و برق دنیوی صورت می‌گیرد.

۲. معنای لغوی و اصطلاحی صله رحم

کلمه "صله" از "و صل" گرفته شده و در لغت به معنای ضد فراق و عدم جدایی استعمال شده است.^۱

"رحم" نیز از ماده "الرحم" و به معنای جایگاه پرورش جنین اطلاق می‌شود و در اینجا "رحم" کنایه از قرابت و خویشاوندی است.^۲

^۱ ابن منظور، محمد بن مکرم، لسان العرب، ج ۱۱ ص ۷۲۶

^۲ راغب اصفهانی، حسین بن محمد، المفردت فی غریب القرآن، ص ۳۴۷

بنابراین صله رحم در اصطلاح عبارت است از: به دیدار خویشاوندان رفتن و از آنها احوال پرسی کردن.^۱

تعریف لغوی آسیب

«آسیب» به معنای «رنج، گزند، ضرر و زیان» آمده است و ریشه آن ترکیبی از «آس» (به معنای سختی

و بلا) و «یافتن/یافتن» است، که مفهوم کلی «رسیدن گزند به چیزی یا کسی» را می‌رساند.^۲

«آسیب» به «صدمه جسمی یا روحی» و «خرابی یا نقص واردشده به اشیاء، اشخاص یا پدیده‌ها»

تعریف شده است.^۳

«آسیب» به معنای هرگونه اختلال، مشکل یا تغییر منفی در ساختار یا کارکرد یک نظام اجتماعی، گروه یا

فرد تعبیر می‌شود که باعث اختلال در توازن یا کاهش پایداری آن می‌گردد.^۴

در حوزه جامعه‌شناسی دینی، «آسیب» به هر عامل یا پدیده‌ای اطلاق می‌شود که ارزش‌های اصیل، هنجارها

و کارکردهای مثبت یک نهاد یا سنت دینی (مانند صله رحم) را تهدید کرده یا مانع شکوفایی آن شود.^۵

با ترکیب تعاریف لغوی و اصطلاحی، می‌توان «آسیب» را چنین تعریف کرد:

«هرگونه تغییر یا عامل منفی که موجب اختلال، کاهش کارایی یا زوال بخشی از جنبه‌های مادی و معنوی

یک فرد، گروه یا ساختار اجتماعی گردد، خواه این تغییر در قالب جسمی، روانی، فرهنگی، اقتصادی یا معنوی

بروز یابد.»^۶

۲- آسیب اقتصادی

آسیب اقتصادی عبارت است از هرگونه زیان، خسارت یا اختلال در توان مالی، منابع درآمدی، توزیع

ثروت یا بهره‌وری اقتصادی که باعث کاهش رفاه و امنیت مالی فرد یا جامعه شود. این نوع آسیب می‌تواند

شامل فشار هزینه‌ای، بدهکاری، کاهش سرمایه، افزایش نابرابری یا از بین رفتن فرصت‌های شغلی باشد.^۷

^۱ انوری، حسن، فرهنگ بزرگ سخن، ج ۵ ص ۴۷۶

^۲ دهخدا، علی اکبر لغت نامه، ج ۱، ص ۴۵۳

^۳ معین، محمد، فرهنگ لغت، ص ۳۲۱۱

^۴ بروجرودی، محمد، جامعه‌شناسی آسیب‌های اجتماعی، ص ۱۲۱

^۵ گنجی، حمزه، مبانی روان‌شناسی عمومی، ص ۵۴

^۶ قاسمی، رحمت الله، جامعه‌شناسی دینی با تأکید بر آسیب‌شناسی مناسک، ص ۶۷

^۷ رهنمایی، محمد، اقتصاد اجتماعی و آسیب‌شناسی آن، ص ۲۱۱

در زمینه تجمل گرایی در صله رحم، آسیب اقتصادی شامل افزایش بی‌رویه هزینه‌های پذیرایی، خرید هدایا و انجام تشریفات پرهزینه است که منجر به فشار مالی بر خانواده‌ها و کاهش تکرار دیدارها می‌گردد.

۳- آسیب فرهنگی

آسیب فرهنگی به هرگونه تغییر منفی یا تهدید نسبت به ارزش‌ها، باورها، هنجارها، نمادها و الگوهای رفتاری جامعه گفته می‌شود که موجب تضعیف هویت فرهنگی یا تحریف سنت‌های اصیل گردد. این تغییر می‌تواند نتیجه نفوذ فرهنگ بیگانه، تحریف در انتقال ارزش‌ها یا حذف تدریجی عناصر اصیل فرهنگی باشد.^۱

ب: آسیب های اقتصادی تجمل گرایی در صله رحم

خانواده ای که دچار تجملات شده است خود را در شأن دیگر بستگان که از نظر وی در سطح پایین تری قرار دارند نمی بیند لذا از ایجاد ارتباط با آنان صرف نظر می کند. این ذهنیت حاصل از تجمل گرایی است که موجب عدم ارتباط می شود، گرایش به تجملات باعث می شود تا دسته ای از مردم از نظر اقتصادی در تنگنا قرار بگیرند و از نظر خوراک و پوشاک و مسکن و... که حداقل های یک زندگی است در مضیقه باشند. اما در مقابل دسته ای دیگر دارای درآمدهای کلان...

عده ای بابت خرید لوازم غیر ضروری از قبیل لوازم تزئینی منزل، لوازم آرایشی و... هزینه هایی را می پردازند که با آن می توان شکم هایی را که شب گرسنه می مانند سیر کرد؛ همین هزینه ها هستند که اقتصاد ما را مریض و ما را به یک مصرف کننده تام تبدیل می کند و سطح تولید را پایین می آورند. بدین ترتیب جامعه ای که به کج راه رفته و به نوعی مصرف زده گردیده افراد این جامعه دیگر هیچگاه به فکر اطرافیان خود نخواهند بود چرا که بیشتر وقت خود را به هدر دادن ثروت و اموال برای امور واهی که ناشی از همین تجمل گرایی است صرف می کنند.^۲

امام علی بن موسی الرضا علیه السلام می فرماید:

«إِنَّ اللَّهَ يُبْغِضُ الْقِيلَ وَالْقَالَ ، وَإِضَاعَةَ الْمَالِ ، وَكَثْرَةَ السُّؤَالِ»^۳

^۱فاضلی، رضا، جامعه‌شناسی فرهنگ و آسیب‌های آن، ص ۷۵

^۲همان، ص ۹۱

^۳حرانی، تحف العقول/النص، ص ۴۴۲

۳-۲- چشم و هم چشمی و رقابت ناسالم

انسان تجمل گرا در جریان تکاپو برای تغییر دادن وسایل زندگی و نگه داشتن خود در سطح بالایی از اقوام و خویشان و جامعه همواره در تنش و اضطراب روحی به سر می برد همچنان که میل به مال دوستی که عدم کنترل آن سیری ناپذیر و حرص دستیابی به امور تجملی را به دنبال دارد، او را گرفتار اندوه و افسردگی می کند. غافل از اینکه امام المؤمنین علی علیه السلام فرمودند: همه حالتهای دنیا نابسامانی است و دارایی آن تمام شدنی و موقت.

«كُلُّ أحوالِ الدُّنْيَا زَلْزَالٌ ، وَمِلْكُهَا سَلْبٌ وَأَنْتِقَالٌ»^۱

بخشی از افسردگی ها و بیماری ها مربوط به تجمل گرایی است که ماحصل حسادتها چشم و هم چشمی ها و رقابت های کاذب است که متأسفانه در میان بستگان کم و بیش دیده می شود؛ چرا که در این میان هستند افرادی که توان ارضای این رذائل اخلاقی را ندارند لذا بخاطر نداشتن هیچ پشتوانه دینی دچار اختلافات روانی و افسردگی خواهند شد.

ایشان در مورد کسانی که محب دنیا در دل آنها ریشه دوانیده می فرمایند: «مَنْ لَهَجَ قَلْبُهُ بِحُبِّ الدُّنْيَا اَلْتَّاطَ قَلْبُهُ مِنْهَا بَثَلَاتٍ : هَمْ لَا يُعْبَهُ ، وَ حِرْصٍ لَا يَتْرُكُهُ ، وَ اَمَلٍ لَا يُدْرِكُهُ»^۲ «کسی که قلبش از محبت دنیا پر شود سه چیز با قلب او آمیخته می گردد، رنجی که رهايش نمی کند، حرصی که ترکش نمی کند و آرزویی که به آن نمی رسد.

۴-۲- عدم اهتمام به امور بستگان

از نظر دین مبین اسلام، هر مسلمان در جامعه ای سلامی، در برابر خود و اجتماعی که در آن زندگی می کند، وظایفی بر عهده دارد، البته این وظایف بسته به شرایط متفاوت، تفاوت پیدا می کند. اگر شماری از اعضای این جامعه به تجمل گرایی سرگرم شوند، خواه نا خواه از وظایف خود در بعضی موارد باز می مانند و به خود و دیگران آسیب می رسانند.

تجمل پرستانی که اسیر زنجیرهای مادیات گشته اند، در انجام وظایف دچار کوتاهی می شوند؛ زیرا پرداختن انسان به امور فرعی، او را از توجه به مهم وی در زندگی فردی و اجتماعی باز می دارد. در حقیقت،

۱- واعظی، عیون الحکم و المواعظ (للیثی) / ۳۷۶ / الفصل الاول بلفظ کل.... ص: ۳۷۵

۲ شریف الرضی، محمد بن حسین، نهج البلاغه (للصباحی صالح)، ج ۱، هجرت- قم، چاپ اول، ۱۴۱۴ ق.

سستی فرد تجمل پرست در انجام وظایف، در از دست دادن بینش حقیقی وی برای درک آن وظیفه ریشه دارد که آن نیز پی آمد طبیعی علاقه مندی کورکورانه به مادیات است.

مردم بویژه گرفتاران و دردمندان، نیازمند احوالپرسی، رسیدگی و دریک کلکه متفقدند. پرسیدن از گرفتاری ها و مشکلات دیگران خصوصاً بستگان، و تلاش در حل و رفع آن، در رنج و راحت آنها شریک شدن، با آنها جوشخوردن و انس گرفتن، دردلها را به روی انسان می گشاید. اما پرداختن به تجملات و ظواهر زندگی مانع از اوصاف حسنه مذکورخواهد شد، به تدریج فرد را نسبت به امور مسلمین بی اهمیت می سازد؛ در حالی که مردم داری و رسیدگی به امور آنها اخلاق زیننده مسلمانی است که می خواهد از الگوهای دینی و ارزشهای مکتبی، الهام بگیرد و زندگی اسلامی داشته باشد.^۱

در احادیث از صله رحم به عنوان محبوب کننده انسان میان بستگان یاد شده است. «رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ يَقُولُ: صَلِّهِ الرَّحِمِ مَنَّمَا لِلْعَدَدِ، مَثَرَةٌ لِلْمَالِ، مَحَبَّةٌ لِلْأَهْلِ، مَنَسَاءٌ فِي الْأَجَلِ»؛ «صله رحم باعث ازدیاد جمعیت، فراوانی ثروت، محبت در میان خانواده، و طولانی شدن عمر می شود».^۲

اما روشن است که صله رحمی که آغشته به تجمل گرایی و اسراف باشد نه تنها محبوبیتی ندارد بلکه سردی و کدورت و جدایی دلها را نیز در پی خواهد داشت.

^۱ بشیری، عباس، روانشناسی اجتماعی گرایش های مصرفی، ص ۱۸۷

^۲ الزهد/النص/ ۵/۴۱ باب بر الوالدین والقرا به و العشیره و القطیعه

نتیجه گیری

بررسی‌های انجام‌شده نشان می‌دهد که تجمل‌گرایی در صله رحم، آثار نامطلوبی در دو سطح فرهنگی، اقتصادی بر جای می‌گذارد. از بُعد فرهنگی، این پدیده با تحمیل الگوهای نادرست‌پذیرایی و نمایش‌ظاهری توان مالی، موجب گسترش روحیه چشم‌وهم‌چشمی، رقابت ناسالم و فاصله گرفتن از ارزش‌های اصیل اسلامی چون سادگی و قناعت می‌شود. در سطح اقتصادی، هزینه‌های افراطی برای برگزاری دیدارها فشار مالی سنگینی بر خانواده‌ها، به‌ویژه اقشار متوسط و کم‌درآمد، وارد کرده و در مواردی منجر به کاهش یا قطع دیدارها می‌شود. از منظر فردی نیز، بروز احساس حقارت یا برتری‌جویی، افزایش اضطراب اجتماعی و کم‌رنگ شدن صمیمیت روابط از مهم‌ترین پیامدهای منفی محسوب می‌گردد.

در مجموع، تجمل‌گرایی نه تنها فلسفه اصلی صله رحم را که بر پایه اخلاص، همدلی و پیوند قلبی استوار است، تضعیف می‌کند، بلکه با ایجاد شکاف‌های روانی، اقتصادی و فرهنگی، همبستگی اجتماعی را نیز تهدید می‌سازد. بازگشت به الگوهای اعتدال‌گرایانه، پرهیز از اسراف و ترویج ساده‌زیستی از طریق آموزش‌های دینی و برنامه‌ریزی فرهنگی، ضامن پایداری و کارآمدی این سنت ارزشمند خواهد بود.

*قرآن کریم

۱. ابن شعبه حرّانی، حسن بن علی. تحف العقول عن آل الرسول. قم: جامعه مدرّسین حوزه علمیه قم، چاپخانه دفتر تبلیغات اسلامی، ۱۴۰۴ق.
۲. امینی، حامد. (۱۳۹۶). بررسی تجمل‌گرایی در خانواده‌های شهری ایران. تهران: انتشارات پژوهشگاه فرهنگ، هنر و ارتباطات.
۳. بشیری، فرزانه. (۱۳۹۷). اسراف و تبذیر در قرآن و سنت. قم: نشر بوستان کتاب.
۴. حسین‌زاده، مهدی، و سلیمانی، رضا. (۱۳۹۸). پیامدهای اجتماعی و فرهنگی مصرف‌گرایی در ایران معاصر. پژوهشنامه علوم اجتماعی، ۵(۴)، ۷۷-۹۹.
۵. حسینی، فاطمه. (۱۳۹۷). تجمل‌گرایی و تأثیر آن بر روابط اجتماعی از منظر قرآن و حدیث. تهران: انتشارات دانشگاه قرآن و حدیث.
۶. خمینی، روح‌الله، (۱۳۸۸) صحیفه امام، تهران، موسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی(ره).
۷. رحمانی، کریم. (۱۳۹۵). صله رحم و آثار آن در جامعه اسلامی. مشهد: بنیاد پژوهش‌های اسلامی آستان قدس رضوی.
۸. شریف رضی، محمد بن حسین. نهج‌البلاغه، گردآورنده: سید رضی، تصحیح: صبحی صالح. بیروت: دارالکتب العربیه، بی‌تا.
۹. شکوهی، علی. (۱۴۰۱). بررسی جامعه‌شناختی چشم‌وهم‌چشمی در روابط خانوادگی. مجله جامعه‌شناسی معاصر، ۹(۱)، ۱۱۲-۱۳۲.
۱۰. صادقی، نرگس. (۱۴۰۰). پدیده تجمل‌گرایی در جوامع اسلامی. قم: نشر معارف.
۱۱. قرائتی، محسن. تفسیر نور (۱۲ جلد). تهران: مرکز فرهنگی درس‌هایی از قرآن، ۱۳۹۳.
۱۲. مجلسی، محمدباقر. بحار الأنوار، الجامعة لدرر أخبار الأئمة الأطهار (۱۱۰ جلد). بیروت: مؤسسه الوفاء، ۱۴۰۴ق.
۱۳. محقق، مهدی. (۱۳۹۵). صله رحم در آموزه‌های اسلامی. تهران: انتشارات سمت.
۱۴. نوری طبرسی، حسین بن محمدتقی. مستدرک الوسائل و مستنبط المسائل (۱۸ جلد). قم: مؤسسه آل‌البیت لإحياء التراث، ۱۴۰۸ق.

۱۵. واعظی، محمدجواد. سبک زندگی اسلامی و راهکارهای پیاده‌سازی آن. قم: پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی، ۱۳۹۷.

۱۶. یعقوبی، سمیرا. (۱۳۹۹). تحلیل روان‌شناختی آثار تکلف در روابط خویشاوندی. پژوهش‌های روان‌شناسی اجتماع.